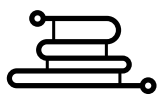

Biblioteka
PERSONA GRATA

TIM press

Biblioteka

PERSONA GRATA

LISA FITTKO

Moj put preko Pireneja

Uspomene 1940–1941.

Naslov izvornika

Mein Weg über die Pyrenäen

Erinnerungen 1940/41

© 1985 Carl Hanser Verlag GmbH & Co. KG, München

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

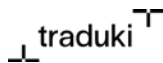
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-88-9

 traduki

Objavlivanje ovog djela omogućeno je uz potporu književne mreže TRADUKI, čiji su članovi Savezno ministarstvo za Europu, integraciju i vanjske poslove Republike Austrije, Ministarstvo vanjskih poslova Savezne Republike Njemačke, Švicarska zaklada za kulturu Pro Helvetia, austrijska Interesna zajednica prevoditeljica i prevoditelja po nalogu Saveznog ministarstva za umjetnost, kulturu, javnu upravu i sport Republike Austrije, Goethe-Institut, Javna agencija za knjigu Republike Slovenije, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Resor za kulturu Vlade Kneževine Liechtenstein, Zaklada za kulturu Liechtenstein, Ministarstvo kulture Republike Albanije, Ministarstvo kulture i informiranja Republike Srbije, Ministarstvo kulture Rumunjske, Ministarstvo kulture Crne Gore, Ministarstvo kulture Republike Sjeverne Makedonije, Ministarstvo kulture Republike Bugarske, Sajam knjiga u Leipzigu i Zaklada S. Fischer.

Lisa Fittko

Moj put preko Pireneja

Uspomene 1940–1941.

S njemačkoga prevela

Nadežda Čačinovič

Zagreb, 2021.

Sadržaj

Početak priče: Beč – Berlin	7
1. poglavlje Pariz, svibanj 1940.	13
2. poglavlje Gurs, svibanj i lipanj 1940.	31
3. poglavlje U potrazi. Pontacq, ljeto 1940.	75
4. poglavlje Lourdes, srpanj 1940.	91
5. poglavlje Zaobilaznim putovima do Marseillea	107
6. poglavlje „Cipele su tijesne...“	123
7. poglavlje „Stari Benjamin“	135
8. poglavlje <i>La route Lister</i> dobiva novo ime	151
9. poglavlje Banyuls-sur-Mer (Bilješke iz dnevnika 1940/41)	157

10. poglavlje Što je povoljnije? Cassis 1941.	213
11. poglavlje Dvadeset dvoje starih Židova	233
12. poglavlje Pripreme za put. Jesen 1941.	257
13. poglavlje Sljedećih četrdeset godina	275
Kronologija	293
Dodaci	299
Popis nepoznatih riječi i izreka	313
Kazalo	327
O Lisi Fittko	331

Početak priče: Beč – Berlin

Kada kopam po starim papirima, uvijek se zadržim na nečemu što sam već davno zaboravila. Nedavno mi je došlo u ruke pismo koje je nakon Drugoga svjetskog rata Oskar Maurus Fontana iz Beča pisao mojem ocu u Francusku. „Da, kada ste nakon Prvoga svjetskog rata naziv časopisa *Vaga* promijenili u *Odvaži se!*, obojica smo još mislili da ćemo doživjeti neko ispunjenje za ono na što smo se odvažili. To se ispunjenje, nažalost, sve više udaljavalo od nas, no kako se iz vaših planova vidi da ste sačuvali odvažnost, to me ohrabruje da i sam nastavim tako...“

Sada se sjećam što se dogodilo. „Pogledaj skicu naše nove naslovnice“, rekao mi je otac. „Sviđa li ti se?“

Imala sam deset godina i rekla sam: „Zar se *Vaga* sada treba zvati *Odvaži se!* – zašto?“

„Razumiješ li u čemu je razlika?“

Razmislila sam. „Zar je bolje odvažiti se nego odvagati?“

„Mora se znati kada je vrijeme za odvažnost“, rekao je moj otac. Povremeno sam razmišljala o tome: kako znamo kada je vrijeme?

Ima mnogo stvari o kojima valja razmišljati. Nisam baš znala što je Brest-Litovsk, o kojemu su moj otac, Fontana, Egon Erwin Kisch i drugi iz *Vage* neprestano govorili; no

nisam morala puno razmišljati kako bih dala za pravo ocu i *Vagi* da više ne smije biti rata. Mene su na primjer morali poslati u Nizozemsku, a moga brata u Dansku zato što je juha koju je Bečko udruženje pisaca dijelilo svojim članovima postajala sve rjeđa.

Preselili smo se u Berlin, a pruske su mi se škole sviđale još manje od austrijskih. Naročito nastava povijesti. Profesor bi spomenuo neku bitku i prstom pokazao na nekog od učenika pa bi taj morao odmah poskočiti i reći godinu bitke; a ponekad, za promjenu, i obrnuto: godina – prst – bitka. Najčešće se spominjala Bitka u Teutoburškoj šumi. Nastava povijesti bila je sigurno jedan od razloga zašto sam se pridružila Socijalističkom savezu učenika. Imao je podružnice u školi Karl-Marx u Neuköllnu i drugim berlinskim *Aufbau*-školama, u kojima su uglavnom bili učenici iz radničkih obitelji.

Bili smo znatizeljni, sve smo htjeli znati i razumjeti. Išli smo na skupove i demonstracije, na predavanja i diskusije s Hermannom Dunckerom, Karlom Augustom Wittfogelom, Augustom Thalheimerom i Karlom Korschom. Sudjelovala sam jednom u dvoranskoj tučnjavi kada je udruga Stahlhelm (Čelična kaciga) upala na skup Socijalističke radničke mladeži.

Bila sam na izbornom skupu na kojemu su ljudi Reichsbannera batinama, palicama i bokserima, uvijek udarajući u glavu, pretukli nekolicinu komunista jer su ometali skup svojim upadicama i skandiranjem „*Panzerkreuzer! Panzerkreuzer!*“. Oni su isti pripadnici Stahlhelma, pomislila sam zgroženo i osjetivši se kukavicom zaključila da moram učiniti nešto kako bih spriječila kacigaše – moram se odvažiti, ali kako?

Bila sam prisutna kada su 1. svibnja 1929. na „Krvavi maj“ berlinski radnici unatoč zabrani održali svoje demonstracije. Kada se u Weddingu policijska pucnjava nastavila i sljedećeg dana, a radnici su podigli barikade da se obrane, morala sam otići tamo kako bih to vidjela. Odjednom me počeo naganjati debeli policajac, no bila sam brža i vikala sam mu: „Ubojice radnika!“ Podignuo je pušku, ali već sam zamakla iza ugla. U dva dana ubili su trideset tri mlada radnika.

No i dalje je to bio sretni Berlin, Berlin mojih uspomena. Praizvedba *Opere za tri groša* na Schiffbauerdammu, za koju mi je ulaznice poklonio Leo Lania; *Cijankalij* Friedricha Wolfa; Brechtov film *Kuhle Wampe* u kojemu je glumila moja prijateljica Martha iz ulice Mulak; Bauhaus i naselje Hufeisen u Britzu, gdje smo nedjeljom posjećivali obitelj Mühsam, a Erich nas je nasmijavao svojim ne uvijek naročito profinjenim komičnim stihovima. *Plavi anđeo* i Kurt Tucholsky, Claire Waldoff i Paule Graetz, Walter Mehring i svi drugi. Zille i njegova četvrt Fischerkiez gdje sam se osjećala ugodno, pa Heinrich Wandt koji mi je, kada je bio trijezan, omogućio tajni pristup berlinskom podzemlju oko Bülowbogena, gdje su mi nekadašnji i budući robijaši malo presnažno stiskali ruku, tapšali me po ramenu i govorili kako je to posve u redu te, budući da dolazim s Heinrichom, bit će da sam njihova, ali bez njega bolje da se pazim...

U tom je Berlinu bilo sve više nezaposlenih, sve više gladi. Horde smeđeokošuljaša bezobzirno su ubijale svoje političke protivnike i pokušavale terorizirati grad. No Berlin iz mojih uspomena i dalje je bio sretan i lijep, bili smo spremni obraniti ga od nacističke opasnosti i

pjevali smo: „Nad obzorjem se prijeteći dižu fašisti, no naše vrijeme tek dolazi.“

Moji roditelji bili su nezadovoljni mnome. Otac je govorio: „Pripadaš onom malom broju povlaštenih koji mogu studirati, možeš nešto naučiti. Znanje je prijeko potrebno, a ti tratiš vrijeme.“

Majka bi rekla: „Ne jedeš redovito, jedva da spavaš jer ideš na sastanke i skupove i pišeš letke. Uništavaš svoje zdravlje. Tako nećeš pomoći pitanju mira, nećeš biti od koristi u borbi protiv nacizma.“

A ja sam govorila: „Vi to ne razumijete. Sve ovisi o pobjedi nad fašizmom – pa ne mogu trošiti vrijeme na ugodan život i na fakultet. Nemate pojma koliko toga učim, često od ljudi koji su završili tek osnovnu školu – oni shvaćaju toliko toga što se u sveučilišnim seminarima uopće ne pojavljuje. Pa ni u vašem Romanisches Café.“

Nakon 30. svibnja 1933, nakon paljenja Reichstaga i kada su počela uhićenja, mučenja i pogubljenja, s nekolicinom smo prijatelja sastavili izvještaje koje smo dobivali iz soba za mučenje u Oranienburgu, u ulici Hedemann i u Kući Columbia. Uspjeli smo ih zaobilaznim putem poslati tisku u Londonu, Parizu i New Yorku. No svijet nas nije htio čuti. Izrađivali smo letke i dijelili ih. Moji roditelji koji su, poput mnogih njihovih prijatelja, odmah pobjegli, nastojali su me nagovoriti da ih slijedim u Čehoslovačku. No to nije dolazilo u obzir – zar da upravo sada napustim borbu i ostavim drugove?

Tri mladića iz naše male skupine uhićena su pri dijenju letaka. Zbog nekog nesporazuma mislili su da sam već napustila Njemačku i za sve su okrivili mene – rekli su da su premladi i da jedva znaju o čemu je riječ, ali da

je ta djevojka Lisa bila tako zavodljiva da se nisu mogli suprotstaviti. Mladiće su oslobodili, a ja sam sada doista morala pobjeći.

U Pragu su u to vrijeme bile stotine emigranata i deseci poznatih osoba. Bruno Frei iz novina *Welt am Abend*, Stampfer iz *Vorwärtsa*, pisci, umjetnici, glumci – polovica gostiju Romanisches Caféa. Tu su bili i Johnny Heartfield i F. C. Weiskopf, a Kurt Grossmann je osnovao izbjeglički komitet. Ernst Ottwalt (*Jer oni znaju što rade*) i njegova supruga Traute, kći pastora, dolazili su navečer na rasprave, a Grete Reiner, prevoditeljica Hašekova romana o vojniku Švejk, uvijek je sjedila s nama u Caféu Continental, gdje ste cijelu večer mogli sjediti s jednom šalicom kave. Za jelo smo obično kupovali „Reklami Salami“, najjeftiniju vrstu kobasice.

U nekadašnjem su djevojačkom internatu u Vodičkovoju ulici postavili krevete za emigrante bez krova nad glavom. Tamo sam srela Berlinca koji je upravo došao u Prag. Bio je novinar i zvao se Hans Fittko. Zbog „duhovnog poticanja“ na umorstvo jednoga SA-ovca (kojeg su, zapravo, njegovi sudrugovi ubili s leđa) u odsutnosti je bio osuđen na smrt.

Hans Fittko. Vrlo smo se brzo zbližili i ostali zajedno sve do njegove smrti.

Hans je i u Pragu pisao članke, letke i pozive njemačkome narodu. Češka Potrošačka zadruha pomagala je njihovo tiskanje. Išao je do granice i organizirao transport te literature u Reich. Kada ga je zbog toga Masarykova država osudila na „doživotno“ progonstvo, oboje smo otišli u Švicarsku, gdje je već postojala antifašistička književnost. Suradnja socijaldemokrata i komunista omogućila

nam je opskrbu cijelog Baden-Württenberga literaturom i uspostavu punktova za distribuciju.

Poslije smo na sličan način djelovali u Nizozemskoj, na granici s Frizijom.

Za vrijeme izbijanja rata, bili smo u Francuskoj, a kada je ona poražena našli smo se u stupici, kao i deseci tisuća njemačkih emigranata.

No o tome moram opširnije.

I. poglavlje

Pariz, svibanj 1940.

Prije četiri dana, kada je završen *drôle de guerre* i započeo njemački napad, veliki su crveni plakati na svim zidovima objavili da će svi neprijateljski stranci biti internirani u *camps de concentration*. Neprijateljski stranci bili su *ressortissants allemands*, njemački državljani. Jest da je nama emigrantima nacistička vlast oduzela njemačko državljanstvo, no *ressortissant* se moglo prevoditi i kao „podrijetlom iz Njemačke“. Bez obzira na to kakvo je bilo značenje te riječi, francuske su vlasti u svakom slučaju izjavile da smo neprijateljski stranci pa nas stoga valja zatvoriti u logore. I Austrijanci koji su nakon *Anschlussa* pobjegli u Francusku morali su u logor; kako je sada Austrija pripala Reichu, i oni su bili *ressortissants*. Strogo uzevši, nisam pripadala ni jednoj od tih kategorija jer sam se rodila u vrijeme cara Franje Josipa, a ne u sadašnjoj Austriji. No policijskoga je komesara ta posebnost samo još više oneraspoložila pa je izjavio: „Ja određujem tko je Nijemac!“

Morala sam s drugim ženama doći u Vélodrome d’Hiver, Palaču zimskih sportova. Činovnik je dodao da će nas na ulasku sve provjeriti *commision de criblage* i u dvojbena slučajevima donijeti ispravnu odluku.

Muškarce su u koncentracijske logore zatvorili već u rujnu 1939, kada je rat započeo. Moj suprug Hans, ali i brat Hans bili su među malobrojnima koje su te zime pustili iz logora. Oslobođeni su bili uglavnom poznati ljudi ili oni s vezama. No među njima je bilo i nekoliko onih kojima je pomoglo umijeće preživljavanja i bježanja, iskustva koja su stekli za vrijeme sedmogodišnje nacističke vlasti.

Moja majka išla je sa mnom do autobusne stanice na kraju Butte Rougea. La Butte Rouge, crveni brežuljak, zvalo se „naše“ vrtno naselje južno od Pariza. Otac i majka su ostali jer su zbog starosti bili izuzeti od internacije.

Kada je došao autobus, htjela sam reći: ne brini, majko, brzo ću se vratiti. A onda sam pomislila da to nema smisla, ne treba majkama pričati gluposti. Pa sam je samo brzo poljubila i ušla u autobus. Na stepenici sam se okrenula i mahnula; kada sam vidjela kako sama stoji na cesti, a iza nje crvenkaste kuće među cvatućim drvećem, primijetila sam kako je sitna, tanka i pogrbljena i da je – u trenu sam shvatila – ostarjela. Do tada sam zacijelo bila slijepa, uvijek mi se činila bezvremenskom. Morala sam nekoliko puta duboko udahnuti da se oslobodim pritiska u grlu.

Paulette i ja dogovorile smo susret u Parizu i s njom su došle još neke prijateljice da nas otprate do Vel d’Hiva. One nisu bile internirane jer su imale djecu; neke su uspjele dokazati da su iz drugih, a ne iz neprijateljskih zemalja. Čudilo me kako su one koje su ostale na slobodi bile još potresenije. Dok sam nekoliko tjedana poslije, za vrijeme beskonačno dugog putovanja vlakom u Gurs razmišljala o tome, shvatila sam da su se te žene osjećale

izoliranima i ostavljenima; preskočili su ih – preskočili kod slanja u logor. Sada su ostale same, nisu pripadale nikamo, a kako je rasla ratna psihoza s njima se sve više postupalo kao sa strankinjama. Već smo doživjeli to da nas stari znanci više ne pozdravljaju i hladno motre. Najgore je bilo u protuzračnim skloništima gdje smo za vrijeme uzbune bili tijesno nagurani sa susjedima. Njemački nas je naglasak prokazivao, samo djeca su ga već bila izgubila. Pa zar da stradamo u zemlji azila, kao „neprijateljski stranci“ – nakon svih tih godina borbe i bijega pred nacistima?

Paulette i ja nastojale smo ostati zajedno. Svaka je imala lagani kovčeg i vreću za kruh, umotanu u deku. Paulette, praktična kao uvijek, napravila je popis potrebnih stvari i plan tako da izbjegnemo previše tereta. Na kraju je napisala ono što svaka mora ponijeti samo za sebe:

Četkicu za zube

Lonac s ručkom, žlicu

Ruž za usne

Britvice (ne bude li drugoga izlaza)

Na Vel d’Hiv valjalo je doći između 9 i 17 sati. Bilo je još rano poslijepodne i nije nam se žurilo; ne treba se gurati, rekle smo. Išle smo još malo po gradu, sjele u kavanu i onda krenule podzemnom. Ulice oko Vel d’Hiva bile su prepune žena. Činilo se da se kolone uopće ne miču.

Žena srednjih godina pored mene rekla je: „To ide tako sporo zbog *criblagea*.“ Dodala je: „Mene će vratiti kući. Imam liječničku potvrdu da me zbog bolesti jetre ne smiju internirati.“